

O'ZBEK XALQ CHOLG'U IJROCHILIGIDA INTERPRITATSIYA VA IMPROVIZATSIYA JARAYONLARI

Maxamatova Marjona Azamatjonovna

Farg'ona davlat universiteti

Pedagogika-psixologiya va san'atshunoslik fakulteti

"Vokal va cholg'u ijrochiligi" kafedrası

Cholg'u ijrochiligi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

marjonmaxamatova@gmail.com

+99890-408-24-01

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek xalq cholg'u ijrochiligida interpretatsiya va improvizatsiya jarayonlarining mohiyati, ularning tarixiy shakllanishi hamda zamonaviy ijrochilikdagi o'rni tahlil qilinadi. Milliy ijro an'alarida ijrochining ijodiy erkinligi, badiiy ifoda vositalari va zamonaviy musiqiy atamalar asosida talqin etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, xalq cholg'ulari ijrosida individual uslub, bezaklar qo'llanishi va sahnaviy ijro madaniyatining rivojlanish tendensiyalari ilmiy jihatdan ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Interpretatsiya, improvizatsiya, xalq cholg'ulari, ijrochilik san'ati, maqom, badiiy ifoda, zamonaviy musiqiy atamalar.*

Аннотация: *В данной статье анализируются сущность процессов интерпретации и импровизации в узбекском народном инструментальном исполнительстве, их историческое формирование и роль в современном музыкальном искусстве. Освещаются вопросы творческой свободы исполнителя, художественных средств выражения и интерпретации на основе современных музыкальных терминов. Также рассматриваются индивидуальный стиль, использование орнаментов и развитие сценической культуры исполнения народной музыки.*

Ключевые слова: *Интерпретация, импровизация, народные инструменты, исполнительское искусство, маком, художественное выражение, современные музыкальные термины.*

Abstract: *This article analyzes the essence of interpretation and improvisation processes in Uzbek folk instrumental performance, their historical formation, and their role in modern musical art. It highlights the performer's creative freedom, artistic means of expression, and interpretation based on modern musical terminology. The study also examines individual style, the use of ornaments, and the development of stage performance culture in folk music.*

Key words: *Interpretation, improvisation, folk instruments, performance art, maqom, artistic expression, modern musical terminology.*

KIRISH

O'zbek xalq cholg'u ijrochiligi milliy musiqa madaniyatining eng qadimiy va boy qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ushbu ijrochilik an'analari asrlar davomida og'zaki shaklda rivojlanib, ustoz-shogird maktabi asosida avlodan-avlodga o'tib kelgan. Milliy cholg'ular - dutor, tanbur, gijjak, nay, chang va doira kabi asboblarning vositasida ijro etiladigan kuylar xalqning ma'naviy olami, his-tuyg'ulari hamda estetik qarashlarini ifoda etuvchi muhim madaniy meros sanaladi. Xususan, zamonaviy musiqashunoslik fanining rivojlanishi natijasida milliy ijro jarayonlarini ilmiy tahlil qilish, ularni aniq terminlar asosida izohlash zarurati paydo bo'ldi. Shu jarayonda interpretatsiya va improvizatsiya kabi zamonaviy musiqiy atamalar milliy cholg'u ijrochiligini o'rganishda muhim ilmiy tushunchalarga aylandi.

Interpretatsiya ijrochining asarni o'z badiiy qarashlari, hissiyoti va ijodiy yondashuvi asosida talqin etishini bildirsa, improvizatsiya esa ijro jarayonida erkin ijod qilish, kuyga yangi bezaklar va o'zgarishlar kiritish imkoniyatini anglatadi. Ushbu ikki jarayon milliy ijrochilik san'atining jonli va betakrorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.⁸

Maqom san'ati va xalq cholg'u ijrochiligida interpretatsiya va improvizatsiya qadimdan mavjud bo'lib, ular ijrochining mahorati va ijodiy salohiyatini belgilab kelgan. Biroq zamonaviy musiqa ta'limi va ilmiy yondashuvlar bu jarayonlarni yanada chuqurroq tahlil qilish, ularni nazariy jihatdan asoslash imkonini bermoqda.

Shu bois mazkur mavzu bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki milliy cholg'u ijrochiligida interpretatsiya va improvizatsiya jarayonlarini zamonaviy musiqiy atamalar orqali o'rganish nafaqat ijrochilik madaniyatini rivojlantiradi, balki milliy musiqamizning ilmiy-nazariy asoslarini ham mustahkamlaydi.

Milliy cholg'u ijrochiligi o'zbek xalq musiqa madaniyatining eng qadimiy va boy qatlamlaridan biri bo'lib, u asrlar davomida og'zaki an'ana asosida shakllanib kelgan. Dutor, tanbur, gijjak, nay, chang, doira kabi milliy cholg'ular orqali ijro etiladigan kuylar xalqning ma'naviy olami, his-tuyg'ulari va estetik qarashlarini ifodalab kelgan. Dastlabki davrlarda ijrochilik jarayonida ilmiy musiqiy atamalar deyarli qo'llanilmagan bo'lib, musiqa "nola", "qochirim", "zarb", "usul", "avj", "bezak" kabi xalqona tushunchalar orqali ifodalangan.⁹

Zamonaviy musiqiy atamalarning milliy ijrochilikka kirib kelishi asosan XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu jarayon musiqa ta'lim tizimining shakllanishi, Yevropa akademik musiqa maktabi ta'siri hamda nota yozuvining keng joriy etilishi bilan

⁸ I. Rajabov — "Maqom asoslari" - O'zbek maqom san'ati, ijrochilik va improvizatsion talqinlar haqida asosiy ilmiy manba.

⁹ O'zbekiston musiqa ensiklopediyasi (turli mualliflar) - "Improvizatsiya" va "badiha" tushunchalari ilmiy izohlangan.

bog'liqdir. XX asr davomida musiqa bilim yurtlari va konservatoriyalar faoliyati rivojlanishi natijasida milliy ijrochilik ilmiy asosda o'rganila boshlandi va "intonatsiya", "ritmika", "dinamika", "tembr", "artikulyatsiya", "interpretatsiya", "improvizatsiya" kabi zamonaviy atamalar keng qo'llanila boshlandi.

Interpretatsiya - ijrochining musiqiy asarni o'z badiiy qarashi, hissiyoti va ijodiy yondashuvi asosida talqin etishini anglatadi. Milliy ijrochilikda interpretatsiya qadimdan mavjud bo'lib, har bir ijrochi bir xil kuyga o'ziga xos ruh va ifoda beradi. Maqom san'atida bu holat yaqqol namoyon bo'ladi, chunki har bir hofiz kuyga individual yondashuv asosida ijro qiladi.

Improvizatsiya - ijro jarayonida erkin ijod qilish, kuyga yangi bezaklar va o'zgarishlar kiritish jarayonidir. O'zbek xalq musiqasida improvizatsiya qadimdan mavjud bo'lib, ayniqsa maqom ijrochiligi va baxshichilik san'atida keng qo'llanilgan. Baxshilar doston ijrosida matn va ohangni vaziyatga qarab o'zgartirgan, maqom ijrochilari esa kuy ichida yangi qochirim va bezaklar yaratgan. Zamonaviy musiqashunoslikda bu jarayon improvizatsiya deb ataladi va u ijrochining ijodiy erkinligini ifodalaydi.¹⁰

Zamonaviy musiqiy atamalar rivojlanishi uch asosiy bosqichda kechgan. Birinchi bosqich XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Yevropa musiqasi ta'siri ostida shakllangan bo'lib, notaga asoslangan ijro tizimi kirib kelgan. Ikkinchi bosqich XX asr o'rtalarida konservatoriya tizimi rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, ilmiy musiqiy terminlar keng joriy etilgan. Uchinchi bosqich esa XX asr oxiri va XXI asrni o'z ichiga olib, raqamli texnologiyalar, audio-video yozuvlar va xalqaro musiqiy integratsiya kuchaygan davr hisoblanadi.

Bugungi kunda interpretatsiya, improvizatsiya, ritmika, dinamika, intonatsiya va tembr kabi atamalar milliy ijrochilikni ilmiy tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular orqali ijro jarayonining nozik jihatlari chuqur o'rganilib, milliy musiqa san'ati xalqaro darajada ham tushunarli va ilmiy asosda talqin qilinmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar milliy ijrochilikni yanada rivojlantirib, uning saqlanishi va keng targ'ib qilinishiga xizmat qilmoqda. Milliy cholg'u ijrochiligida zamonaviy musiqiy atamalarning qo'llanilishi nafaqat ijro jarayonini ilmiy asosda tushuntirishga, balki ijrochining rolini ham yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi. Chunki har bir cholg'u ijrochisi oddiy ijrochi emas, balki asarni qayta yaratadigan ijodkor sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan cholg'u ijrochiligi san'atida interpretatsiya, improvizatsiya, intonatsiya, ritmika, dinamika va tembr kabi atamalar muhim o'rin egallaydi.

Cholg'u ijrochisining asosiy roli - musiqiy asarni faqat ijro etish emas, balki uni badiiy jihatdan qayta talqin qilishdir. Bu jarayon interpretatsiya orqali amalga oshiriladi. Interpretatsiya ijrochining shaxsiy uslubi, hissiy holati va texnik mahoratiga bog'liq bo'lib, bir xil kuy turli ijrochilarda turlicha yangraydi. Masalan, dutor yoki gijjak ijrochisi bir

¹⁰ A. Jabborov — "O'zbek musiqa tarixi" (2005) - O'zbek musiqa san'ati va cholg'u ijrochiligining tarixiy rivoji.

maqomni sokin, lirik yoki aksincha, kuchli dramatik ohangda ijro etishi mumkin. Bu ijrochining badiiy rolini belgilaydi.

Improvizatsiya esa cholg‘u ijrochisining ijodiy erkinligini ifodalaydi. Ijro jarayonida sozanda kuyga yangi bezaklar, qochirimlar va ohang o‘zgarishlarini kiritadi. Bu holat ayniqsa maqom ijrochiligida va xalq kuylarida yaqqol ko‘rinadi. Improvizatsiya ijrochini ijodkor darajasiga olib chiqadi, chunki u tayyor matn bilan cheklanib qolmaydi, balki jonli ijod yaratadi.¹¹

Ritmika cholg‘u ijrochiligida kuy tuzilishini tartibga soluvchi asosiy omillardan biridir. Doira va boshqa urib chalinadigan cholg‘ular ritmik asosni belgilab beradi. Ritmning to‘g‘ri his qilinishi ijroning aniqligi va uyg‘unligini ta‘minlaydi. Shu sababli ijrochi ritmik tuzilmani chuqur his qilishi zarur.

Dinamika esa ijro jarayonida tovush kuchining o‘zgarishini anglatadi. Milliy cholg‘u ijrochiligida dinamika hissiy ta‘sirni kuchaytiradi. Past va baland tovushlarning almashinuvi orqali ijrochi tinglovchiga kuchli emotsional ta‘sir yetkazadi. Bu esa ijrochining sahnaviy rolini yanada oshiradi.

Intonatsiya cholg‘u ijrochiligining eng muhim texnik jihatlaridan biridir. Toza va aniq intonatsiya ijrochining professional darajasini belgilaydi. Ayniqsa torli cholg‘ular — dutor, tanbur va gijjak ijrosida intonatsiya juda nozik va muhim hisoblanadi.

Tembr esa har bir cholg‘uning o‘ziga xos tovush rangini ifodalaydi. Ijrochi tembr orqali asarning kayfiyatini shakllantiradi. Masalan, nayning mayin va sokin tembri, surnayning jarangdor va tantanavor ovozi ijroning umumiy xarakterini belgilaydi. Shu bilan birga, cholg‘u ijrochisining zamonaviy rolini sahnaviy interpretatsiya tushunchasi yanada to‘liq ifodalaydi. Bugungi kunda ijrochi faqat musiqachi emas, balki sahna madaniyatini shakllantiruvchi, tinglovchi bilan bevosita hissiy aloqa o‘rnatuvchi ijodkor sifatida ham qaraladi. Konsert va festival sharoitida ijrochining har bir harakati, ifodasi va ijro uslubi umumiy badiiy ta‘sirni kuchaytiradi.

¹¹ I. Rajabov — “Maqom asoslari” Toshkent, 1992 - Maqom ijrochiligi, cholg‘u jo‘rligi va ijodiy (improvizatsion) jarayonlar.

XULOSA

O'zbek xalq cholg'u ijrochiligida interpretatsiya va improvizatsiya jarayonlari milliy musiqa san'atining eng muhim ijodiy asoslaridan biri hisoblanadi. Interpretatsiya - bu ijrochining asarni o'z badiiy qarashi, his-tuyg'usi va ijo uslubi orqali qayta talqin etishi bo'lib, u asarning mazmunini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi. Improvizatsiya esa ijrochining bevosita ijo jarayonida yangi musiqiy fikrlar yaratishi, kuy va ohanglarni erkin rivojlantirishi bilan ajralib turadi.

O'zbek xalq cholg'u ijrochiligida bu ikki jarayon, ayniqsa, maqom ijrochiligi, dostonchilik va xalq kuylarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ustoz-shogird an'anasi asosida shakllangan ijrochilik maktablari improvizatsion fikrlash va interpretatsion yondashuvni rivojlantirishda muhim rol o'ynagan. Bugungi kunda esa bu jarayonlar zamonaviy ijrochilik amaliyotida ham saqlanib qolgan holda, yangi ijodiy yo'nalishlar bilan boyib bormoqda. Shunday qilib, interpretatsiya va improvizatsiya o'zbek xalq cholg'u ijrochiligining jonli rivojlanishini ta'minlaydigan asosiy badiiy omillar bo'lib, milliy musiqa madaniyatining uzluksizligini saqlashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I. Rajabov. "Maqom asoslari", - Toshkent, 1992.

2. O‘zbekiston musiqa ensiklopediyasi (turli mualliflar) - “Improvizatsiya” va “badiha” tushunchalari ilmiy izohlangan.
3. A. Jabborov. “O‘zbek musiqa tarixi”, - Toshkent, 2005.
4. M. Yunusov. “O‘zbek xalq musiqa ijrochiligi”, - Toshkent, 2010.
5. O. Matyakubov. “Sharq musiqa madaniyati va maqom san’ati”, - 2012.

